

Ädels målartvist 1839–1841

Forensisk undersökning av ett historiskt rättsfall

Anders Assis, Ingalill Nyström och Anneli Palmsköld

Introduktion

Denna studie handlar om en målartvist i Hälsingland under 1800-talets mitt mellan målaren Anders Erik Ädel¹ (1809–1888) och hans kund, bonden Erik Olofsson. Anders Erik Ädel var verksam som dekorationsmålare i nordvästra Hälsingland från 1830-talet och framåt. Han är den mest omskrivne allmogemålaren ifrån övre Ljusnandalen. Åtskilliga verk, vilka tillskrivits honom på mer eller mindre tillförlitliga grunder, finns kvar att beskåda i form av målade möbler och interiörer på museer och i privata hem. År 1839 stämde Ädel en beställare inför rätta då han ansåg att han blivit lovad bättre betalt för ett utfört arbete än han fick (Larsson 2013). Tvisten gällde målning av ett trettiotal objekt, de flesta möbler. Tre av dessa möbler har kunnat identifieras och finns idag i privat ägo: ett så kallat mössbord, en kista och ett pulpetskrin (figur 1). Dessa tre möbler utgör tillsammans med domstolsprotokollen utgångspunkten för denna artikel.

Det övergripande syftet med artikeln är att visa hur humanister och naturvetare i samverkan kan bidra med ny kunskap och nya tolkningar av skriftliga källor och fysiska föremål. Vårt team som består av forskare med kompetens inom såväl humaniora som naturvetenskap har tillsammans gått igenom källmaterial som rör rättsfallet och utfört analyser av pigment, bindemedel och underlag hos de tre aktuella objekten. Källmaterialet innehåller utöver rättegångsprotokollet även kvitton på inköpta pigment och

skriftliga kommentarer kring vilka målar-material som användes för det uppdrag som stämningen avsåg. Den centrala frågeställningen i studien är: Vad kan rättegångsmaterialet tillsammans med de identifierade möblerna säga om en målares verksamhet med avseende på hantverksprocesser, material och teknik samt nätverk, kundkontakter och ekonomi?

I tidigare forskning om Anders Erik Ädel har hans måleri studerats utifrån ett konstvetenskapligt perspektiv i avsikt att dels identifiera verk, dels undersöka en konstnärlig verksamhet (Andersson 1993, 1994, 1996 och 2000). Forskare har också velat lyfta fram folklig estetik som en identitetsmarkör i ett samtida bruk. Ett problem i utforskandet av all folkkonst som tillkommit på landsbygden är att den – med undantag för dalmålarnas interiörmåleri – sällan är signerad (Knutsson 2006, jfr Assis 2016). Den metod som stått till buds för en trovärdig attribution är att identifiera och tolka personliga handlag, personligt valda motiv och mönster samt den individuella färgpaletten med avseende på kulörer. Metoden har i konstvetenskapen sedan länge rubricerats konnärsörs-kapsanalys (Knutsson 2001:29ff och 2005:182f). En förutsättning för att kunna genomföra analysen är att åtminstone ett autentiskt bevarat verk med säkerhet – genom signatur eller skriftlig dokumentation eller både och – kan tillskrivas personen i fråga. Mest tillförlitlig blir konnärsörs-kapsanalysen när den kompletteras med skriftliga källor och naturvetenskapliga och

1. Tre av de möbler som Anders Erik Ädel dekorerade åt Erik Olofsson 1839. Såväl mössbordet som pulpetskrinet bär initialerna BED och är målade för Olofssons dotter Brita Ersdotter (f. 1833) och mössbordet är daterat 1839. Alla tre möblerna har enligt dokumenterad muntlig tradition följts åt under 1800- och 1900-talen. Omkring år 1950 skrevs den muntligt traderade ägarlängden in på kistlockets insida. Foto: Anders Assis.

tekniska analyser av material och teknik (jfr Nyström 2012).

I internationella forskningssammanhang har disciplinen Art Technological Source Research, ATSR, under de senaste decennierna uppmärksammas och tillämpats (Nyström: 21ff, 215f, Stijnman & Clarke 2004, Thomas 2006). Utifrån ett tvärvetenskapligt perspektiv kombineras konsteknologiska undersökningar med utforskningen av skriftligt källmaterial. Källor som används inom ATSR kan vara såväl fysiska objekt som verktyg och målarmaterial samt historiska dokument som på olika sätt kan belysa hur konstnärliga verk har tillverkats och förändrats (jfr Riello 2009). På det viset uppmuntrar ATSR forskare från olika discipliner att samverka för att få ett bredare perspektiv på olika forskningsfrågor och därmed både bredda och fördjupa kunskaper om konstnärer, konstnärskap och konstföremål.

I denna artikel tillämnar vi ATSR på rättstvisten mellan målaren Anders Erik Ädel och hans beställare bonden Erik Olofsson, vilken ägde rum under tingsrättsförhandlingarna som hölls åren 1839–1841. Det kan liknas vid en forensisk undersökning av ett historiskt rättsfall, där rättsprotokollen i kombination med naturvetenskapliga analysmetoder ligger till grund för tolkningen av fallet. Tre av föremålen som tvisten gällde, kistan, mössbordet och pulpetskrinet, har identifierats genom dokumenterad proveniens (LjMs arkiv) och konnässörskapsanalys (jfr Assis 2014 och 2016). Föremålens färgskikt har analyserats med hjälp av kemiska materialanalyser och tolkats mot bakgrund av innehållet i de bevarade rättsprotokollen.

Artikeln inleds med en bakgrundsbeskrivning till tvisten. Därefter presenteras händelseförloppet vid rättegången i kronologisk ordning för att skapa förståelse för skeendet

och för vad rättsprocessen handlade om. Händelserna som beskrivs i källmaterialet har tolkats och vid behov kompletterats med förklarande och kontextualiserande uppgifter. Målar-materialen som nämns i målet och resultaten av de kemiska materialanalyserna tolkas och diskuteras. Avslutningsvis diskuteras de båda delundersökningarna och hur en tvärvetenskaplig metod som ATSR kan bidra till ökade kunskaper om konstnärer och konstnärlig praktik.

Twisten i korthet

Twisten mellan Ädel och hans motpart bonden Erik Olofsson sträckte sig från hösttinget i december 1839 till vårtinget i mars 1841 och parterna träffades inför häradsrätten vid fyra olika tillfällen under loppet av ett och ett kvarts år. Det började med att Ädel stämde Olofsson då han ansåg sig ha en skuldfordran på denne för ett måleriarbete han utfört. Det centrala i fallet kom att kretsa kring hur avtalet var uppgjort, huruvida arbetet borde betalats med dagpenning eller efter beting. Genom redogörelser och vittnesmål vävdades sedan detaljer kring omständigheterna in, bland annat rörande vem som hade betalat för det inhandlade målar-materialet, vad arbetet kunde värderas till av oberoende part samt på vilka villkor Ädel vanligen brukade åta sig uppdrag. Ädel fick till slut delvis rätt i sak, efter att ha avlagt vittnesmål under ed, men parterna fick stå för sina egna rättegångskostnader. Han fick även möjlighet att överklaga till högre instans, vilket han ämnade göra, men parterna hade hunnit förlikas innan målet kom upp.

Upprinnelsen till rättstvisten mellan Ädel och Olofsson kan ha varit Ädels plötsliga behov av kontanter, då handlaren Carl Christoffer Forsberg i Färila tidigare samma år stämt honom på grund av en obetald räkning för målarprodukter. Forsbergs bod var ett ställe där målar-materialen som rättstvisten gällde inhandlades. Eftersom denna händelse kan ha ett samband med det berörda fallet och det

faktum att det rörde sig om en obetald pigmenträkning, har även denna stämning tagits med i nedanstående tolkning av fallet. Forsbergs stämning återges därför som en prolog till det rättsfall som står i fokus.

Prolog: Forsberg versus Ädel

Handlanden Carl Christoffer Forsberg från Delsbo hade tidigare idkat handel i Gävle. År 1839 drev han sedan några år tillbaka en handelsbod i Färila socken (HLa, Färila AI:13). Handelsboden var inrymd i en parstugebyggnad som han själv ägde² belägen i Storbyn, i det som idag utgör Färila centrum. Forsbergs bod tillhandahöll alla möjliga varor, bland annat pigment. Forsberg själv titulerades viktualiehandlare i rättegångshandlingarna (HLa, Ljusdals tingslag FIII:1), i kyrkböckerna står han upptagen som *hökaren Carl Christoffer Forsberg* (HLa, Färila AI:13). Konkurshandlingar från 1840 tyder på att Forsberg brottades med ekonomiska bekymmer under senare delen av 1830-talet (HLa, Ljusdals tingslag FIII:1). Hans likviditet verkar inte ha varit god och han hade de sista åren förlorat pengar i misslyckade affärer.³ Till vårtinget som hölls i februari 1839 stämde Forsberg inte mindre än 29 gäldenärer för uttagna varor som inte hade betalats (HLa, Ljusdals Tingslag A1a:17). Av tillgängligt källmaterial att döma ville Forsbergs kreditorer i sin tur få betalning för leveranser de gjort till honom. Främst var det inbyggare i hemsocknen Färila som var skyldiga honom pengar. Utöver dessa stod även några personer från Ljusdals socken upptagna på Forsbergs lista över vilka som hade skulder till honom, bland dem soldaten och målaren Anders Erik Ädel (HLa, Ljusdals tingslag FIII:1). Ädel hade tidigare hämtat ut målar-material och varor i Forsbergs bod utan att erlägga kontant betalning.

Skulden till Forsberg härrörde från sommaren året innan, det vill säga 1838, och de varor som det gällde var linolja, vitmjöl, krita, mönja, silverglitt, berlinerblått, möngel⁴ och vitriol samt ett västtyg. Forsbergs fordran till

Ädel uppgick till ett sammanlagt värde av 13 riksdaler och 24 skilling riksgäldsmynt.⁵ Trots att Ädel blivit kallad till tinget i februari infann han sig aldrig. Genom sin frånvaro utan giltigt skäl ansågs Ädel ha erkänt skulden till Forsberg och dömdes därför att betala den. Utöver skulden blev han även ålagd att betala Forsbergs rättegångskostnader, vilka uppgick till motsvarande fem riksdaler riksgäldsmynt, samt ett bötesbelopp på fyra riksgäldsmynt.⁶ Allt som allt kostade rättegångsförfarandet samt hans ogiltiga frånvaro från tinget Ädel nio riksdaler (HLa, Ljusdals tingslag A1a:17). Ädel hade alltså att kontant erlägga drygt 22 riksdaler, varav drygt 18 till Forsberg, som följd av denna affär. Hur det gick med betalningen av dessa skulder framgår inte av dessa och inte heller av senare handlingar från hösttinget 1839. Detta kan tyda på att Ädel hade reglerat skulden till Forsberg⁷ redan innan han stämde Olofsson till höstens ting.

I de årliga mönstringarna av kompaniet antecknades Ädel sedan 1837 som kunnig i målarhantverk (KrA. Jerfsö kompani) och sannolikt hade han då redan målat i några år. Det är dokumenterat att han redan omkring år 1829 kan ha kommit i kontakt med traktens etablerade målare. Då bör han ha fått kontakt med den äldre ljusdalsmålaren Hindriks-Olle⁸ genom sin blivande hustru Karin Ersdotter⁹ (LjM, Hälsingegårdar och allmogemåleri 2010; Assis 2016) samt representanter för den målände släkten Färlén i Färila socken genom Olof Olofsson¹⁰ när de bägge var städslade som drängar hos häradsdomare Olofsson i Lillhaga (HLa, Ljusdal AI:8a). Ädel arbetade tillsammans med Hindriks-Olle under 1830-talet, och denne bör under denna period vara att betrakta som Ädels lärare (Assis 2017). Det finns bevarade måleriarbeten daterade 1835 som utifrån stilistisk analys bedöms vara egenhändigt utförda av Ädel (jfr Assis 2016). Skulden till Forsberg visar att Anders Erik Ädel år 1838 själv köpte in målerimaterial och rimligen arbetade han helt

självtändigt som målare från någon gång under andra halvan av 1830-talet. Det finns flera nedtecknade muntliga traditioner som berättar om Ädels måleriverksamhet (Andersson 2000), men många av dessa refererar rimligen till Ädels målaraktivitet under senare skeden i livet. Det berättas bland annat att han målade egenhändigt snickrade kånkaskar som han gick runt och sålde (NMA EU 860). Han ska även ha målat rullgardiner som han sålde på samma sätt¹¹ (ibid.).

Anders Erik Ädel och målerierna sommaren 1839

Under våren och sommaren år 1839 ska Ädel, utifrån rättsprotokollen och baserat på stilistiska analyser, ha utfört måleriarbeten hos åtminstone fyra olika bönder i Heden och Hamre, byar som låg i närheten av hans soldattorp i Måga.¹² Måleriarbetena är intressanta eftersom de hjälper oss att få en inblick i var Ädel har varit verksam. Ett av arbetena från 1839 är känt sedan tidigare, nämligen måleriet i gården *Kvistens*, Heden nr 8 (Andersson 2000). I denna gård har det funnits två inredningar som på stilmässiga grunder kan knytas till Ädel och en av dessa har ansetts vara signerad på ett dörröverstycke¹³ år 1839 (Andersson 2000). Delar av dessa inredningar finns bevarade som fragment vid Ljusdalsbygdens museum (LjM 9218) och de dokumenterades på ursprunglig plats år 1929 av Nordiska museet (NMA Grundell 1929: EU 860). De andra gårdarna som vi vet att Ädel målade i under våren och sommaren 1839 var Heden nr 1 *Storgård*, Hamre nr 1 *Berg-Olles* och Hamre nr 2 *Per-Ers*. Alla dessa uppgifter får vi kännedom om genom föreliggande rättsfall och arbetet i den sistnämnda gården var också huvudämnet för denna rättssak som startades i december 1839.

Vad Ädel fick i ersättning för sina uppdrag har tidigare varit okänt. Rättsprotokollen ger här en indikation om vad måleriarbete kostade under 1800-talet, hur snabbt Ädel arbetade samt hur hans arbete värderades ekonomiskt.

2. ”Väst-på-gården” på Per-Ers i Hamre, Ljusdals socken, en parstuga med framkammare. Denna byggnad fanns på gården 1839 då tvisten mellan bonden Erik Olofsson och målaren Anders Erik Ädel utspelade sig. Foto: Anders Assis.

I *Storgård*, var han kontrakterad för dagpenning och betalningen var uppgjord till 24 skilling om dagen för de nio första dagarna, vilket betalades i förskott, och därefter 32 skilling om dagen, allt i riksgäldsmynt (HLa, Ljusdals Tingslag A1a:19). Han bör ha arbetat där i minst 11 dagar, vilket gav inkomster om minst 5 riksdaler och 40 skilling riksgäldsmynt. Uppdraget visar att Ädel, under de omständigheter då han fick betalt 24 skilling per dag, hade behövt arbeta med måleriuppdrag i 37 dagar för att tjäna in den summa han var skyldig handlare Forsberg.¹⁴ Med den högre betalningen om 32 skilling per dag skulle det krävts drygt 28 dagars arbete för att uppnå samma förtjänst. I gården *Berg-Olles*, där det uttryckligen rörde sig om ett mindre målningsarbete, framgår inte under vilka former han kontrakterades (HLa, Ljusdals tingslag A1a:17). Rättsprotokollen låter oss även veta att Ädel vanligen arbetade för såväl dagpenning som på beting (HLa, Ljusdals tingslag A1a:19).

I det tredje fallet, *Per-Ers* i Hamre (figur 2), hade Ädel uppfattningen att han hade blivit lovad att arbeta på beting. Beställaren däremot, bonden Erik Olofsson, hade uppfattningen att Ädel även hos honom var kontrakterad att arbeta för dagpenning. Meningsskiljaktigheterna föranledde Ädel att stämma sin motpart Olofsson till tinget för att få saken prövad. Anders Erik Ädel mötte därför Erik Olofsson på hösttinget 1839, med avsikt att få bättre betalt för det arbete han utfört åt honom under sommaren samma år. Nedan följer redogörelsen för rättstvisten.

Arbete på beting eller för dagpenning

Den 5 december 1839 möttes soldaten och målaren Anders Erik Ädel och bonden Erik Olofsson i Hamre, bägge från Ljusdals socken, inför häradsrätten i Ljusdals tingslag. Ädel hade i sin stämningsansökan yrkat på att Erik Olofsson skulle betala honom 14 riksdaler och 3 skilling riksgäldsmynt för en obetald skuld. Ädel, som hävdade att han blivit lovad

att arbeta på beting, hade framlagt en räkning på sitt arbete till det sammanlagda värdet av 41 riksdaler och 24 skilling (tabell 2). Från denna summa hade han dragit bort Olofssons utlägg för materialkostnader på 22 riksdaler 33 skilling (tabell 5). Ädel hade även tagit bort den kontanta betalningen han redan hade fått om 4 daler och 36 skilling, återstoden var alltså 14 riksdaler 3 skilling. Arbetet som tvisten rörde avsåg målning av fönsterbeklädnad och brokvistar, ett större antal möbler (22 stolar, två kistor och två mössbord¹⁵) samt några andra enstaka objekt och arbetet uppgavs ha tagit fem och en halv dag i anspråk.

Erik Olofsson bestred räkningen och hävdade att uppgörelsen med Ädel var att denne skulle arbeta för en dagpenning om 24 skilling om dagen. Olofsson hävdade också att det var han, och inte Ädel, som tillhandahållit materialet för målningsarbetet (tabell 3 och 5). Därför presenterade han vid tinget en moträkning, i vilken han hävdade att det var Ädel som var skyldig honom pengar. Anledningen till detta var att Ädel, utöver den kontanta betalning han redan hade fått, hade behållit oanvänt material, vilket Olofsson ansåg sig äga. Det rörde sig om material som blivit över efter målningen och som Ädel hade tagit tillvara. Olofsson preciserade förskottsbetalningen, gjorde avdrag för den utlovade dagpenningen samt för något färgpigment och en del krita som han tillstod var material som Ädel hade ägt och använt hos honom (tabell 4). Olofsson menade genom denna uträkning att Ädel vars skyldig honom drygt 5 riksdaler riksgäldsmynt. De båda parterna hade uppenbarligen två helt olika uppfattningar om hur den ursprungliga uppgörelsen hade sett ut och om hur arbetet borde värderas. Beskrivningen av fallet och de vittnesmål som följde visar att tvisten hade startat redan i samband med att arbetet var färdigutfört och att det sedan gått cirka åtta månader innan de träffades inför tinget.

Erik Olofsson hade tillkallat vittnen, främst för att visa att han faktiskt hade varit ägare till merparten av de använda pigmenten

i färgen. De två vittnena fick inför rätten redogöra för vad de visste om händelseförloppet. Först ut var den ogifte bondsonen Erik Eriksson¹⁶ som bodde hos sin mor, änkan Anna Andersdotter¹⁷ på gården Heden nr 9, *Lass-Hansas*. Erik berättade att han hade följt grannbonden Erik Olofsson till Färila en söndag i april 1839, där denne hade stämt träff med målaren Ädel för att införskaffa färger i Forsbergs bod. De hade rest med häst och skrinna på morgonen, gått i högmässan i Färila kyrka på förmiddagen och sedan träffat Ädel på eftermiddagen i Forsbergs handelsbod. Där hade Ädel begärt fram färgpigment och valt ut vissa av dem. Pigmenten hade burits därifrån av vittnet själv, medan Erik Olofsson hade gått in ”i kammaren” för att betala. De hade därefter i sällskap med Ädel begivit sig ner till Färila kyrkstallar. Där hade bonden sitt ekipage stående, i vilket de hade lagt varorna. Erik Olofsson hade först själv tagit sig en sup ur en medhavd brännvinsflaska, för att sedan bjuda såväl vittnet Eriksson som Ädel på var sin sup som tack för hjälpen vid inköpet. Det andra vittnet var bonden Jon Olofsson¹⁸, Erik Olofssons närmaste granne. Han vittnade om några detaljer kring tvistens uppkomst. När Ädel hade blivit klar med arbetet hos Erik Olofsson var han vidtalad att komma till granngården *Berg-Olles*, för att hos Jon Olofsson utföra ”något mindre målningensarbete”. När Ädel väl kom dit hade även Erik Olofsson kommit och denne hade då krävt tillbaka de överblivna färgpigmenten. Ädel hade inte velat lämna ifrån sig några pigment och hade istället hävdat att de var hans. Detta gav upphov till ett kort gräl parterna emellan och slutligen hade Erik Olofsson avlägsnat sig. Efter att Erik Olofssons vittnen hade förhörts ville även Ädel kalla vittnen för att styrka sin sak. Målet ajournerades därför till nästkommande ting.

Kvittenser och nya vittnen

Till vårtinget i mars följande år hade Erik Olofsson tagit med sig en kvittens, vilken be-

visade att han hade betalat för de pigment och den linolja som hade inhandlats hos handlare Forsberg vid det aktuella tillfället (tabell 5). Inför detta faktum erkände Ädel att det var bonden som hade betalat materialet, men han hävdade att han fått löfte om att använda det för egen räkning och att Erik Olofsson endast hade lagt ut pengarna i förskott.

Ädel hade kallat tre vittnen till tinget för att styrka sin sak. Först ut var Anders Gill,¹⁹ men hans vittnesmål tillförde inte några nya fakta. Därefter vittnade Anders Gills son, Jon Andersson²⁰, om att han hade varit i Forsbergs bod vid det aktuella tillfället och att han hade hört Erik Olofsson begära av Forsberg att få räkningen för de valda färgerna. Men Forsberg hade lämnat räkningen till Ädel eftersom Erik Olofsson just då hade varit upptagen med att bära varorna ner till handelsbodens dörr. Då hade Olofsson sagt ”låt mig få se vad färgerna kostade, så att du inte tar för mycket betalt av mig för målningen”, varpå Ädel hade lämnat räkningen vidare till Olofsson. Just detta uttalande bestred dock Erik Olofsson att han skulle ha fällt. Vittnet berättade vidare att Olofsson och Ädel därefter gått in i bodkammaren och att han därför inte kunde veta vem som hade betalat. Detta Ädels andra vittne, sonen Jon (Jonas) Andersson, kom också att bli målare i trakterna runt Färila och Ljusdal under namnet ”Gill-Jonas” (NMA 1934: EU 8487) och var delvis verksam parallellt med Anders Erik Ädel.

Det tredje vittnet, Anders Larsson²¹, menade att han redan innan resan till Färila hört av Olofsson att denne hade gett Ädel tre riksdaler i förskott för det planerade arbetet. Olofsson hade vid detta tillfälle sagt till Larsson att han hade varit tveksam till att ge pengar till Ädel för de inköp av material som behövdes. Det berodde på att han var orolig att denne då kunde använda materialet även på andra ställen. Vittnet Anders Larsson hade varit inne i Forsbergs bod samma eftermiddag som Olofsson och Ädel, men han kunde inte lämna några upplysningar om vad som skett

där. Larsson sade att han återigen hade mött Olofsson och Ädel när de var på hemväg. Olofsson hade haft färgpigmenten med sig i en säck. Vittnet hade hört Olofsson begära av Ädel att han i samband med arbetet skulle få hjälpa honom att riva färgen. Larsson berättade vidare att när de kommit ”vidpass en halv fjärdingsväg”²² från Hamre, hade Ädel vikt av hemåt. Av detta uttalande framgår att de måste ha skilts åt vid byn Onsäng. Ädel tog därifrån den gamla vägen över byn Rolfhamre hem till sitt torp i Måga, medan Olofsson fortsatte över byn Grophamre mot sitt hem i Hamre.

Även efter vittnesmålen hävdade Ädel att han borde betalas vad han först krävt, borträknat de kostnader som Olofsson genom uppvisandet av räkningen bevisligen stått för. För att få sitt arbete värderat yrkade Ädel på att få kalla ett expertvittne. Rätten fann det rimligt och målet ajournerades ytterligare en gång, till nästkommande ting.

Stadsmålare Blombergsson tillkallad som Ädels försvar och expertvittne

Hösttinget med Ljusdals tingslag var förlagt till den 9 oktober 1840. Några dagar innan kom stadsmålaren Albert Blombergsson till Ljusdal. Han hade året före varit i trakten då han målat i Ramsjö kyrka (Nylander 2008). Blombergsson hade nyligen tillträtt sitt ämbete som stadsmålare i Söderhamn. Nu hade han kommit till Ljusdal, för att på Ädels kallelse fackmannamässigt granska det arbete denne hade utfört åt Erik Olofsson i Hamre.

Blombergsson, Ädel samt bonden Thure Jonsson, i rollen av oberoende vittne, granskade således de utförda måleriarbetena på Olofssons gård *Per-Ers* i Hamre. Detta tog troligen ungefär en halv dag i anspråk, baserat på den kostnad som Ädel tog upp som nedlagda kostnader för arbetstid i samband med rättsfallet. Blombergsson skrev sedan ett yttrande. Enligt intyget ansågs Ädels arbete vara riktigt utfört, ”äfter hvad heromkring brukligt är” och värt åtminstone det Ädel hade begärt,

möjligen lite mer. Vidare sade sig Blombergsson kunna ana att fler pigment hade använts i arbetet än de som hade inhandlats i Forsbergs bod och att den mängd blyvitt som Olofsson där införskaffat knappast heller borde ha räckt till hela arbetet. I våra analyser av måleriet kan vi se tydligt att andra pigment förekommer i måleriet.

Sex dagar senare vid rättegången den 15 oktober lade Ädel, nu biträdd av häradsskrivaren S. B. Hammarström, fram Blombergssons intyg för att styrka sin rätt till en högre ersättning för det utförda arbetet. Ädels motpart Erik Olofsson hävdade att han i så fall borde tillräknas ersättning för den kost han hade hållit Ädel med under arbetet. Detta ogillades av Ädel, som hävdade att det var Blombergssons mening att han borde få vad han hade begärt plus kosten. Vid detta uttalande uppdrog häradsrätten åt Ädel att skaffa ett skriftligt intyg på att detta verkligen var Blombergssons mening, varför förhandlingarna framskötts till nästa varting.

Ord mot ord, och en möjlig lösning

När parterna återigen träffades i tingsrätten året därpå var Ädel än en gång biträdd av Hammarström. Ädel lade fram det nya intyget från Blombergsson, som styrkte hans tidigare utsaga. Blombergssons mening var att kosten borde ingå utöver det Ädel tidigare begärt som betalning för arbetet. Till detta ting hade även Erik Olofsson nya argument. Han lade fram ett intyg från en grannbonde, Per Jonsson²³ på Heden, där det framgick att Ädel även hos honom hade utfört arbete under 1839. Detta hade skett strax efter Ädels arbete hos Olofsson och hos Jonsson hade Ädel arbetat för dagpenning. Han hade där fått 24 riksdaler per dag under de första sex dagarna, en summa han fått som förskott. Efter dessa sex dagar hade Ädel fått 32 skilling per dag, vilka betalades ut i efterhand. Det framgår inte hur många dagar Ädel totalt arbetade hos Jonsson, men sättet på vilket intyget formulerades antyder att Ädel arbetade hos Jonsson i

minst åtta dagar. Vi vet att det har funnits väggmålningar i Jonssons gård utförda av Anders Erik Ädel (Andersson 2000, LjM H. Grundells arkiv). Om det var just dessa målningar som utfördes vid tillfället eller inte är okänt och inredningarna är heller inte bevarade. Ädel hävdade som motargument till intyget, att han lika ofta hade arbetat på beting som för dagpenning. Oberoende av hur uppgörelsen varit mellan Ädel och Olofsson kunde flera av de närvarande i rättsalen styrka det uttalandet.

I detta låsta läge stod fallets avgörande och vägde. Ord stod mot ord. Ädel hävdade att avtalet var uppgjort så att han skulle stå för materialet och att efter arbetet var slutfört lämna räkning med uträknat pris på varje del. Därtill skulle Olofsson stå för maten. Olofsson å sin sida hävdade att han hade åtagit sig att hålla med färger och mat, medan Ädel skulle måla för en dagpenning på 24 skilling per dag. Ett avgörande kunde inte nås såvida inte någon av parterna fick svära ed på sin sak. Rätten frågade först Ädel om han hade något emot att Olofsson fick gå ed på sin sak. Ädel bestred det. Därefter ska Olofsson ha, ”*efter någon besinning*”, tillåtit att Ädel fick gå ed på sin version av berättelsen. Varpå Ädel uppgav att han var beredd att avlägga eden närhelst. Ädels biträde Hammarström påpekade då att han riskerade att förlora sin rätt till ersättning för rättegångskostnaderna. Hammarström tycks ha försökt hävda att bevisningen till hans klients favör var tillräcklig och att ett edgångsförfarande var överflödigt, vilket Ädel höll med om. Rätten verkar inte ha varit lika övertygad av bevisningen. Efter en intern diskussion beslutades därför att Ädel, om han själv ville, fick gå ed på sin sak. Han fick en respit på fyra dagar, eftersom rätten samtidigt krävde att Ädel inför edläggandet skulle lägga fram ett prästbetyg som kunde styrka hans kristendoms kunskap.

I prästbetyget daterat fredagen den 12 mars 1841 av kyrkoherden Mattias Hallgren

(1777–1861) står det att Ädels kunskaper om kristendomen var ”högst svag och bristfull”. Prästen beskrev vidare att Ädels ”*begrepp om edgång är mycket oredigt*”. Med detta betyg infann sig Ädel, liksom Olofsson, fyra dagar senare återigen inför rätten. Efter att Ädels prästbetyg föredragits och efter att rätten försökt påminna Ädel om edens vikt och värde, fick han till slut svära på att hans berättelse var sann. Därefter lade Ädel fram en sammanställning som redogjorde för hans totala kostnader i målet, vilka uppgick till drygt 29 riksdaler och 10 skilling banco (figur 3). Om-satt till riksgäldsmynt motsvarade detta 43 riksdaler och 40 skilling. Av denna summa utgjorde ersättningen till Blombergsson drygt hälften och resten var ersättning till kallade vittnen, protokolls- och stämningkostnader samt egen förlorad tid. Några kostnader för biträdet Hammarstöm hade inte tagits upp i räkningen. Ädel menade att Olofsson borde dömas till att stå för Blombergssons kostnader. Han medgav att hans ursprungliga krav på 14 riksdaler och 3 skilling kunde reduceras med kostnaden av 9 skilling för de tre marker kornmjöl som Erik Olofsson hade bidragit med.

Domen i fallet grundades på följande resonemang: eftersom Ädel med edgången hade styrkt sin rätt att få måla på beting och således kunde hävda riktigheten i sin ursprungliga räkning, föll Olofssons krav. Olofsson dömdes därför, i enlighet med Ädels slutliga yrkande, att betala resterande belopp av den ursprungliga räkningen. Avdrag gjordes för vad han tidigare hade betalat samt för kornmjölet och då blev summan 13 riksdaler och 42 skilling, jämte fem procents ränta från lagsökningsdagen. Rätten konstaterade att lagrum i rättegångsbalken hindrade Ädel från att få någon del av sina rättegångskostnader betalda, eftersom han vunnit målet genom edgång. Ädel lämnades dock möjlighet att överklaga detta till högre instans. Denne anmälde ärendet till Västernorrlands lagmansting, där fallet fanns med i stämning-

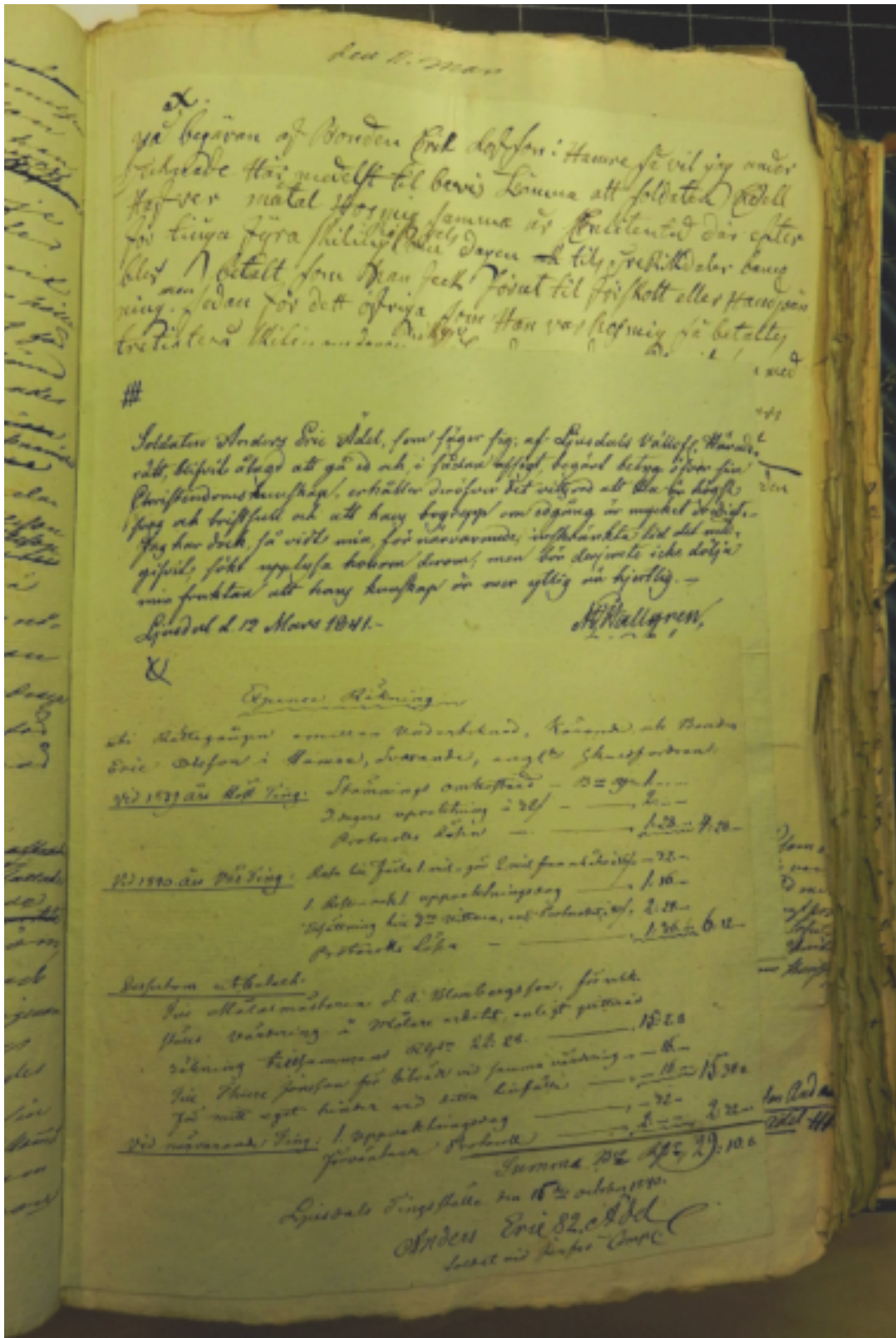
listan samma år. Målet avskrevs dock med en kort kommentar i marginalen: ”förlikt”. Processen hade pågått under drygt ett år och hade medfört kostnader och tidsspillan för alla parter. Inte minst Ädel som inkallat Blombergsson som vittne. Själva kostnaderna för rättegången hade blivit oproportionerliga i förhållande till de kostnader som tvisten ursprungligen handlade om.

Analys av färgskikt och målarmaterial

Tre av föremålen, en kista, ett mössbord, ett pulpetskrin, som ingår i rättstvisten har analyserats med hjälp av naturvetenskapliga metoder för att undersöka vilka målarmaterial – pigment och bindemedel – som användes i måleriet. Analyserna som har utförts är grundämnesanalys med röntgen fluorescens, pigment- och färgämnesanalyser med Raman-spektroskopi och direktanalys med masspektroskopi samt bindemedelsanalys med gas-kromatografi i kombination med masspektroskopi. Grundämnesanalyserna har utförts direkt på föremålen (figur 4). Mikroskopstora färgprov togs sedan från olika färger och färgskikt för att kunna utföra kompletterande analyser av pigment och bindemedel i laboratoriemiljö.

Enligt resultaten av analyserna innehåller färgskikten på föremålen följande pigment och bindemedel:

- Vit färg i detaljer och dagrar består av blyvitt och lite krita.
- Gul färg i kronblad består av en blandning av massikot/blyglete och ljusockra.
- Röd och orange färg i bårder respektive kronblad består av röd ockra respektive en mix av mönja, cinnober samt lite blyvitt och ibland även inslag av en röd lackfärg, möjligen karminlack från koschenill.
- Blå bottenfärg består av berlinerblått mixat med blyvitt och krita samt ibland även uppblandat med ett indigotin-innehållande pigment.

3. Några av målets bilagor, inbundna i domboken från 1841 (HLa, Ljusdals Tingslag, A1a:19). Överst del av Per Jonssons intyg rörande Ädels arbete i *Storgård* år 1839. I mitten Ädels prästbetyg undertecknat av kyrkoherde Mattias Hallgren. Underst Ädels "Expenceräkning", hans sammanställning av sina kostnader för målet. Foto: Anders Assis.

Tabell 1. Målarimaterial som Ädel hade med sig till gården första gången han kom, enligt Olofsson. Det framgår inte om dessa uppräknade material kom till användning i måleriarbetet som Ädel senare utförde för Olofssons räkning. Materialet är inte värderat.

Målarimaterial	Omräknad mängd
3 kvarter linolja	(ca 0,98 liter)
3 marker krita	(ca 640 gram)

Tabell 2. Ädels arbeten hos Erik Olofsson, enligt Ädels räkning i stämningen 5/12 1839. Erik Olofsson hävdar att arbetet ska ha tagit Ädel 5 ½ dagsverken.

Utförda arbeten	Värderat, Riksdaler riksgäldsmynt
oljemålning av fönsterbeklädnad och Broqvistar	30 Rd
20 stolar Ljusblå	5 Rd
2 Mössbord	2 Rd
2 Kistor	1 Rd 24 Sk
1 Matskänk	1 Rd 24 Sk
1 Träskål	8 Sk
1 Burk	4 Sk
2 Perlfärgade stolar	1 Rd
1 par fimmelstängel (<i>skaklar</i>) grundade	12 Sk
Totalt värde, enligt Ädel	41 Rd 24 Sk

Tabell 3. Material som Erik Olofsson bidragit med, enligt Olofsson själv, 5/12 1839.

Målarimaterial	Omräknad mängd	Värderat, Riksdaler riksgäldsmynt
3 skålpund kornmjöl	(ca 1,3 kg)	12 Sk
½ kanna linolja	(ca 1,3 liter)	1 Rd 24 Sk
3 skålpund blyhvit	(ca 1,3 kg)	1 Rd 22 Sk
4 lod berlinerblått	(ca 53 gram)	28 Sk 4 Rs
Totalt värde, enligt Olofsson		8 Rd 26 Sk 4 Rs

Tabell 4. Vad Ädel bidragit med för material, enligt Erik Olofssons redogörelse i december 1839.

Målarimaterial	Omräknad mängd	Värderat, Riksdaler riksgäldsmynt
4 skålpund malen krita	(ca 1,7 kg)	9 Sk
8 lod ljusåker	(drygt 106 gram)	4 Sk
1 lod mineralgrönt	(drygt 13 gram)	16 Sk 10 Rs

Tabell 5. Erik Olofssons räkning för material inhandlat hos Forsberg april 1839, införd oktober 1840.

Målarimaterial	Omräknad mängd	Värderat, Riksdaler riksgäldsmynt
3 kannor Linolja	(ca 7,85 liter)	9 Rd
1 lispund Blyhvit	(ca 8,5kg)	9 Rd 40 Sk
2 skålpund Mönja	(850 gram)	40 Sk
3 lod Sinober	(ca 40 gram)	27 Sk
½ skålpund Berlineblått	(ca 210 gram)	1 Rd 24 Sk
1 skålpund Mönjel	(425 gram)	36 Sk
½ skålpund silvergilt	(ca 210 gram)	10 Sk
Totalt värde, kvitto från Forsberg		22 Rd 33 Sk

- Grön färg i blad och stjälkar består av en blandning av mineralgrönt innehållande koppar och eventuellt malakit, troligen uppblandat med schweinfurtergrönt, innehållande koppar och arsenik. Ibland är de gröna pigmenten även blandade med berlinerblått mixat med massikot, lite blyvitt och krita.
- Svart färg i skuggeffekter och monogram består av en blandning av kimrök och ett järninnehållande pigment, järnoxidsvart eller pariserblått samt ibland även mixat med ett koppar- och arsenikinnehållande pigment, eventuellt schweinfurtergrönt.

Krita förekommer framför allt i den ljusblå bottenfärgen som fyllmedel. Linolja utgör bindemedel i färgen på de tre föremålen (Nyström et al. 2016). Utöver linolja innehåller samtliga färgprover bly. Det gäller även färger som innehåller pigment som normalt inte innehåller bly. Blyinnehållet kan bero på att linoljan har kokats med ett blystickativ för att göra färgen mer snabbtorkande.

Blyglete i olika form har historiskt använts som stickativ vid kokning av linolja (Karlsdotter Lyckman 2005:70, 83, Lyckman Gevert 2016). Blyglete består av blymonoxid och förekommer naturligt i uppblandad form med olika blyoxider (Eastaugh et al. 2008:234, 247, 262). Man brukar skilja på silverglitt och guldglitt beroende på kulör. Silverglitt som är relativt färglöst, har vanligtvis använts som stickativ och omnämns i rättsprotokollen. Bland målarmaterialen i protokollen finns även ett pigment benämnt möngel. Möngel kan också heta mengel eller mängel (*Post-och inrikestidningar* 1832:19). Enligt Tronner et al. innehåller mengel blyglete (Tronner et al. 2003:14 och 2006:28). Blyglete i ren form är gult och detsamma som det gula pigmentet massikot, vilket har påvisats i den gula färgen på föremålen som har analyserats. Detta tyder på att möngel kan vara detsamma som massikot som beskrivs i litteratur först 1841 (Eastaugh et al. 2008).

Den blå kulören i kistans blå färg innehåller utöver berlinerblått och blyvitt, även

4. Grundämnesanalyser med röntgenfluorescens direkt på mössbordet på Ljusdalsbygdens museum i Hälsingland. Foto: Kaj Thuresson.

indigotin. Indigotin finns exempelvis i exotisk indigo och i vejde-indigo (jfr Nyström och Roxvall 2018). Även pulpetskrinet innehåller en mindre mängd indigo medan mössbordet bara innehåller berlinerblått som blått pigment. Indigo omnämns inte i rättsprotokollen men fanns bland Forsbergs varor, enligt en inventarieförteckning i konkurshandlingarna från 1840 (HLA, FIII:1).

Diskussion

De historiska dokumenten i detta rättsfall är en riklig källa till information, såväl konstteknologisk som kulturhistorisk. Kvitton på inköpta pigment och inskrivna kommentarer kring vilka målarmaterial som användes för möblerna och byggnadsdetaljerna ger en indikation om vilka material som Ädel hade tillgång till och vad han använde i sitt måleri. Med hjälp av naturvetenskapliga analyser kan de pigment som han faktiskt använde i måleriet identifieras och jämföras med skriftliga uppgifter från tiden.

Dokumentet har använts som vägledning vid tolkning av analysresultaten från de naturvetenskapliga analyserna. Och tvärtom: de naturvetenskapliga analyserna har visat att det även ingick andra pigment än de som målsägaren och motparten i rätten tvistade om. Detta är en indikation på att vittnesmål kan innehålla felaktiga uppgifter och att domstolsprotokoll måste tolkas källkritiskt. Kvittona och skuldsedlarna ger en insyn i vad olika pigment kostade under decennierna närmast före 1800-talets mitt. De visar också, tillsammans med den berättelse som protokollen skapar, vilka mängder av skilda pigment som användes till måleriet. Genom de viktangivelser som anges kan mängden material räknas ut.

Ett exempel på vilken typ av information som det empiriska materialet kan ge, är att silverglitt troligen har använts som sickativ medan möngel snarare har använts till gult pigment. Denna tolkning baseras på mängden av och prisskillnaden mellan silverglitt (210 g,

10 Skilling) och möngel (425 g, 36 Skilling). Det går åt mindre mängd blyglete vid kokning av linolja än vid tillverkning av gul färg. Massikot har påvisats i Ramananalyserna, vilket är detsamma som blyglete, blymonoxid. Därför utgår vi från att det okända pigmentet *möngel*, som nämns i de olika protokollen, troligen är gul massikot. Ordet möngel skulle kunna vara en benämning för gul mönja, där prefixet *mön* används i kombination med suffixet *gel* från det tyska *gelb* för gult.

I rättsprotokollet nämns att Ädel arbetade under fem och en halv dagar med att måla ett 30-tal objekt: fönsterbeklådnader, brokvistar och möbler – 22 stolar, två kistor och två mössbord. Tidsåtgången visar att Ädel var en rutinerad målare och att han måste ha arbetat både snabbt och rationellt. Måleriet på kistorna och mössbordet indikerar att den ljusblå bottenfärgen är målad endast i ett lager, eftersom den delvis är transparent och att bottenträet kan urskiljas. Då det rör sig om oljefärg bör detta lager ha fått torka åtminstone en till två dagar innan dekorationsmåleriet har påbörjats. Utifrån detta kan man tänka sig att Ädel har grundmålade samtliga blåfärgade möbler vid ett tillfälle, för att sedan dekorera dem alla på en gång. Genom materialanalyserna kan vi däremot konstatera att Ädel har använt indigo i olika mängder i både kistan och pulpetskrinet och inte alls i mössbordet. Möjligen har Ädel haft med sig detta pigment tillsammans med andra. Ädel argumenterade inte uttryckligen i rätten kring det faktum att han hade bidragit med flera pigment, möjligen för att han hade svårt att belägga detta, men det framgick av Blombergssons uttalande att så var fallet. Kan det vara så att Ädel inledningsvis hade indigo i den blå oljefärgen, tillsammans med en mindre mängd pariserblått och att han först målade kistan? Den blå färgen har sedan successivt drygats ut med mer pariserblått, vitt pigment och linolja. När han målade mössbordet var den första färgblandningen som innehöll indigo helt slut.

Genom naturvetenskapliga analyser kan vi styrka Ädels uttalande om att han använt ytterligare pigment än de som Olofsson redovisar i kvittensen (tabell 5). Exempel på sådana pigment är krita, kimrök, rödockra, två olika kopparinnehållande gröna pigment samt indigo. Möjligen förekommer även andra pigment såsom järnoxidsvart. I samband med analyserna ser vi även att Ädel flitigt har blandat sina pigment. Det är relativt ovanligt i folkkonstsammanhang, åtminstone om man jämför med sydsvenskt bonadsmålari från samma tidsperiod. Där använde målarna en pensel till varje kulör och färg. För Ädel verkar det snarare ha varit viktigt att få fram rätt kulör och nyans och därför har han brutit färgerna.

I de historiska handlingarna omnämns utöver de påvisade materialen även vitmjöl, kornmjöl och (järn-)vitriol. Vitmjöl och kornmjöl skulle kunna ha använts i grunderingen till måleriet eller till väggmåleri inom- och utomhus. Någon grundering ser vi inte på de tre undersökta föremålen. I rättshandlingarna omnämns däremot brokvistar som ska ha målats. Dessa har inte kunnat undersökas eftersom de inte längre finns kvar på gården. Möjligen kan brokvistarna ha varit målade med slamfärg. Mjöllet tillsammans med järnvitriol ingår som bindemedelsingredienser vid kokning av slamfärg som används för utomhusmåleri. Järnvitriol förstärker färgen och fungerar som pesticid.

Att Ädel var produktiv är det ingen tvekan om. Det är en rimlig förmodan att många verk av honom finns kvar. Men det är också uppenbart att åtskilliga föremål felaktigt har tillskrivits honom (jfr Assis 2016, 2017 samt LjM, Hindriks-Olle). Det är en grannliga uppgift att ge rättvisa åt Anders Erik Ädel och även åt de många målare i området som arbetade i samma stil. I arbetet med att skilja ut de säkra Ädel-attributionerna från de osäkra och de som direkt kan tillbakavisas är det rättsprotokoll och de tre föremålen som stått i fokus för denna artikel en liten men betydelse-

full pusselbit. Genom vittnesmålen i rättsprotokollen får vi en inblick i var Ädel var verksam. Uppgifterna kan användas vid fortsatta analyser av måleri i dessa gårdar. De kan också användas vid jämförelse med annat oattribuerat måleri eftersom proveniensen är belagd genom de historiska dokumenten. Rättsprotokollen ger också en indikation på vad målararbete kostade under 1800-talet samt hur Ädels arbete värderades.

Prisuppgifterna i fallet påvisar hur dyrt materialet var i förhållande till arbetet. Det är svårt att göra rimliga jämförelser, eftersom samhället då inte rakt av kan jämföras med vårt samhälle idag, men om vi omsätter Ädels kostnader för de två rättsfallen till arbetstid så får vi ändå en aning om hur stora värden som stod på spel för parterna. Vi har tidigare sett att skulden till Forsberg ursprungligen var 13 riksdaler 24 skilling. Detta motsvarade för Ädel 27 dagars arbete vid en dagpenning på 24 skilling, eller drygt 20 dagars arbete vid en dagpenning på 32 skilling. Bara det faktum att Ädel lät skulden förfalla och han således fick bekosta Forsbergs rättegångskostnader samt sina böter för uteblivande vid tinget motsvarade med samma sätt att räkna inkomster från 18 respektive drygt 13 dagars arbete. Totalt kom således, med en grov beräkning, de varor vilka Ädel inhandlade på kredit i juni 1838, att ta inkomster från mellan 33 och 45 dagars arbete i anspråk.

I fallet mot Olofsson blir kostnaderna också omfattande. Vid en sammanställning av Ädels kontanta utlägg, det vill säga hans egen tid och resor oräknade, så uppgår de till motsvarande 34 Riksdaler och 40 skilling riksgäldsmynt. Detta är alltså kostnader för rättegång, kopior av protokoll samt ersättning till vittnen, och Blombergssons kostnad motsvarar i storleksordningen nästan två tredjedelar av denna summa. I det perspektivet är det förstående att Ädel gärna ville att denna kostnad skulle bäras av hans motpart. Så blev nu inte fallet och räknar vi på samma sätt som ovan så motsvarar dessa kontanta utlägg arbetsin-

komster för Ädel på mellan 50 och 70 arbetsdagar.

Man förstår i ljuset av detta att Ädel inte drev fallet vidare i högre instans, då detta rimligen hade kostat honom än mer arbete och fler utgifter, samtidigt som chanserna att vinna troligen var små. Huruvida ”förlikningen”, som gjorde att resningen i den högre instansen drogs tillbaka, innefattade några fler transaktioner parterna emellan framgår inte.

Olofsson å sin sida kan, utan att han någonsin ställde någon räkning, uppskattas ha haft kontanta protokolls- och vittneskostnader för motsvarande cirka 7 riksdaler. Hela affären blev ju ändå dyrare för Olofsson än vad han ursprungligen tänkt sig. Man får uppfattningen, av hans förskottsbetalning, hur stort antal dagar arbetet tog samt hans ursprungliga moträkning, att han kanske tänkt sig totala kostnader omkring 26–30 riksdaler, varav materialkostnaderna då stod för lejonparten. Räknar man bort materialkostnaden så krävde Ädel i sitt yrkande att få i storleksordningen 19 riksdaler för ett arbete som omfattade fem och en halv dagar, och som av Olofsson ansågs skulle värderas till mindre än tre riksdaler. Det rörde sig alltså i hans ögon om en orimligt hög ersättning, i storleksordningen sex gånger för hög.

Man kan tänka sig att det från båda parternas håll gick prestige i frågan redan innan de infunnit sig i rätten för den första förhandlingen. Man kan dock även förstå att Olofsson slutligen vek ner sig i sakfrågan, ställd inför edgångsförfarandets juridiska möjlighet att på detta sätt försäkra sig om att inte behöva riskera få bära delar av Ädels rättegångskostnader.

Flera personer i bygden är omnämnda i materialet. Exempelvis nämns Gill-Jonas, som sedermera blev målare, som var verksam i trakterna runt Färila och Ljusdal. Var det en tillfällighet att han råkade befinna sig i Forsbergs bod i april 1839, just den söndagseftermiddag då det uppenbarligen skulle förevisas pigment? Detta är en fråga vi inte kan besva-

ra, men vad som är intressant i sammanhanget är att det säger något om hur nära sammanflätad målarkretsen i Hälsingland tycks ha varit under 1800-talet. Ädel kände uppenbarligen Gill-Jonas och kallade in honom som vittne.

Avslutningsvis menar vi att samarbete mellan olika discipliner är avgörande för att kunna ta sig an och tolka ett empiriskt material som dels innehåller historiska källor som kräver tolkning, dels innefattar materialkarakterisering och tolkning av naturvetenskapliga analysresultat. När olika kompetenser och perspektiv möts, skapas mervärden genom olika kunskapsbaser, tolkningar och analyser.

Anders Assis, antikvarie

Ljusdalsbygdens museum

Ingalill Nyström, fil.dr, lektor konservering

Anneli Palmsköld, fil.dr, professor

Institutionen för kulturvård,

Gothenburgs universitet

Nyckelord: folkkonst, tvärvetenskap, ATSR, källforskning, konsteknologi, naturvetenskapliga analyser, pigment, bindemedel, Hälsingland

Tack

Studien är den del av forskningsprojektet Dekorerade interiörer i Hälsingegårdar i en holistisk studie av ett kulturhistoriskt världsarv. Ett särskilt tack riktas därför till Vetenskapsrådet som finansierat projektet. Ett stort tack till ägaren av de tre möblerna som vänligen ställt dem till vårt förfogande. Tack också till Johan Knutsson, konsthistoriker och professor vid Carl Malmstens Furniture studies, Linköpings universitet, som granskat och kommenterat texten. Tack även till Maria Björkroth vid Dalarnas museum som hjälpt oss att hitta uppgifter om möngel. Vi vill också rikta ett stort tack till vårt övriga forskarteam: Jacob Thomas, fil.dr, conservation scientist, Institutionen för kulturvård, Gothenburgs universitet, Yvonne Fors, fil.dr, kemist, Institutionen för kulturvård, Gothenburgs universitet/Enheten för konserveringsvetenskap, Riksantikvarieämbetet, Kaj Thuresson, kemist, Enheten för konserveringsvetenskap, Riksantikvarieämbetet, Marie Hacke tex-

tilkemist, Enheten för konserveringsvetenskap, Riksantikvarieämbetet och Liv Friis, papperskonserverator, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, vilka alla varit med och utfört analyser på de tre föremålen i studien.

Noter

- 1 Till skillnad från tidigare forskning använder vi Anders Erik Ädels fulla namn. Detta gör vi dels för att tillgängligt arkivmaterial tyder på att han själv använde båda förnamnen, dels för att särskilja honom från sonen Anders Ädel (1835–1852), som troligen också var målare. Denne flyttade 1852 från föräldrahemmet till Söderhamn där han började som lärling hos fabrikör Jonas Rosenkvist, men omkom sedan i en olycka samma år (HLa, Söderhamn AI:18).
- 2 Stugan stod upptagen i hans tillgångar 1840 (HLa, Ljusdals tingslag FIII:1). Att Forsberg även bodde här framgår av vittnet Erik Erssons berättelse som anger att de beger sig till Forsbergs bostad för att inhandla färger (HLa, Ljusdals tingslag A1a:17).
- 3 I konkurshandlingarna förklarade Forsberg själv förlusterna med ”åtskilliga olyckor och misslyckade speculationer”, bland annat inköpta hästar som insjuknat, ”en del alldeles stupat” (HLa, Ljusdals tingslag FIII:1). År 1842 lades dock konkursmålet ned och Forsberg står skriven i Färilas kyrkböcker som handlare i Färila under många år framöver.
- 4 Gul mönja.
- 5 Vid den här tiden var flera olika riksdaler i bruk, med sinsemellan olika värde. Det fanns såväl riksdaler banco (1777–1858) som riksdaler specie (1830–1859). Utöver dessa räknades även med riksdaler riksgäld (1789–1836), vilka egentligen hade slutat användas 1836 men som åtminstone i Hälsingland omkring 1840 fortfarande var i allmänt bruk, vilket framgår av föreliggande rättsfall. Ända fram till 1846 fanns också på riksdaler speciesedlarna en notering av vad de motsvarade i riksdaler riksgäld. År 1803 hade värdet på 1 riksdaler banco fastställts till att motsvara värdet av 1 ½ riksdaler riksgäld och varje riksdaler var delad i 48 skilling. I detta fall förekommer värderingar i såväl banco- som i riksgäldsmünt, men för läsbarhetens skull har vi i våra beräkningar räknat om allt till riksgäldsmünt. Detta gäller förstas inte rena transkriptioner, men där framgår det ju också i var och en av dem vilken myntsort som avses.
- 6 Dessa belopp var satta i riksdaler banco, men här omräknade till riksdaler riksgäldsmünt.
- 7 Flera av Forsbergs övriga gäldenärer dömdes också att betala sina skulder.
- 8 Olof Henriksson (1793–1861), torpare i Kallmyr på en fastighet under Lock nr 1, Ljusdals socken (HLa, Ljusdal AI:8a).
- 9 Karin Ersdotter (1807–1858), Anders Erik Ädels blivande hustru, var vid detta tillfälle piga i grannbyn Västernäs hos komminister Lars Claesson (HLa, Ljusdal AI:8b).
- 10 Olof Olofsson Färlén (1805–1884). Flera personer i Olofs familj kom att syssla med måleri. Hans äldre bror Måns Olofsson Färlén (1802–1887) var konstnärligt aktiv redan år 1819 (Andersson 1987) och var senare verksam som allmogemålare, i trakten känd som *Målar-Måns* (Persson 1946). Olofs yngre bror Lars Färlén (1810–1881) kom sedermera att bli stadsmålare i Härnösand (Brännberg 2007; Nylander 2008).
- 11 Kånkaskarna och rullgardinerna var troligen något Ädel ägnade sig mer åt flera årtionden senare, då frihandsmåleriet på herrstugornas väggar börjat komma ur modet. De kånkaskar som på stilmässiga grunder kan attribueras till Ädel är i nästan samtliga fall daterade till 1850- och 60-talen.
- 12 Ädel är i kyrkobokföringen skriven under byn Rångstra (HLa, Ljusdal A1a:9), där två av hans rotehemman låg (KrA. Rullor Jerfsö Kompani). Den exakta platsen för hans soldattorp är inte känd, men det låg i Måga (HLa, Ljusdals Tingslag, A1a:18).
- 13 Uppgiften att dörröverstyckets bokstavskombination kan tolkas som en signatur (jfr Andersson 2000) förekommer även i Harald Grundells efterlämnade anteckningar från 1929 (LjM, H. Grundells arkiv). Av Grundells fotografier i Nordiska museets arkiv att döma kan bokstäverna dock lika gärna tolkas som AD.
- 14 Beräknat på 18 riksdaler 24 skilling riksgäldsmünt, det vill säga inklusive rättegångskostnader men exklusive böter.
- 15 Mössbord är den lokala benämningen på denna typ av förvaringsmöbel, som går att beskriva

- som en kista på ben. Det var en kvinnomöbel och gavs vanligen som gåva till unga kvinnor för förvaring av värdefulla föremål såsom klädespersedlar.
- 16 Erik Eriksson, född 1819 i Ljusdals socken (HLa, Ljusdal AI:9).
- 17 Änkan och hemmansägarinnan Anna Andersdotter (1782–1855) bodde på gården *Lass-Hansas* Heden nr 9 (Ljusdal AI:12a). Hon kom långt senare, år 1854, att få måleriarbete utfört av Anders Erik Ädel, en rumsinteriör som idag endast finns bevarad som fragment i privat ägo (LjM, Assis arkiv).
- 18 Jon Olofsson (född 1784). Bonde på gården *Berg-Olles*, Hamre nr 1, Ljusdals socken (HLa, Ljusdal AI:9).
- 19 Anders Gill (född 1790 i Färila socken). Indelt soldat bosatt i Kilbo, fick avsked från soldattjänsten 1840 enligt husförhörlängd (HLa, Färila AI:13).
- 20 Jon Andersson (född 1819 i Ljusdal). Son till soldaten Anders Gill. Åren 1839–1840 var Andersson dräng på gården Lillbyn sub 1 i Färila socken. Han tog sig efternamnet Lindgren, vilket han senare ändrade till Lindberg (HLa, Färila AI:13).
- 21 Anders Larsson (född 1819) var 1839 dräng i gården *Skinnars*, Rångstra nr 6. (HLa, Ljusdal AI:9)
- 22 Drygt 1,3 kilometer.
- 23 Per Jonsson (1790–1870). Bonde på gården *Storgård*, Heden nr 1 (HLa, Ljusdal AI:19a).
- Referenser**
Otryckta källor
 Landsarkivet Härnösand (HLa):
 Kyrkoarkiv:
 Färila AI:13 (Husförhörlängd 1837–1841)
 Ljusdal AI:8a (Husförhörlängd 1827–1833)
 Ljusdal AI:8b (Husförhörlängd 1827–1833)
 Ljusdal AI:9 (Husförhörlängd 1832–1840)
 Ljusdal AI:12a (Husförhörlängd 1851–1855)
 Ljusdal AI:19a (Husförhörlängd 1866–1871)
 Söderhamn AI:18 (Husförhörlängd 1851–1855)
- Domstolsarkiv:
 Hälsingland, Ljusdals tingslags häradsrättsarkiv:
 A1a:17 Dombok 1838-1839
 Vårting 1839, § 67
- A1a:17 Dombok 1838–1839
 Höstting 1839, § 45
 A1a:18 Dombok 1840
 Vårting 1840, § 55
 A1a:18 Dombok 1840
 Höstting 1840, § 48
 A1a:19 Dombok 1841
 Vårting 1841, § 48
- FIII:1 Konkursakter
 Konkurs nr 11, år 1840
- Västernorrlands lagmansrätt:
 Akter 1841 för Hälsingland och Härjedalen
 Stämninglista
- Bouppteckningar
- Krigsarkivet (KrA):
 Hälsinge regemente. Jerfsö kompani. 1078
 (Rullor och liggare 1815-1849)
- Hälsinglands museum (HM):
 Gävleborgs läns brandstodsbolags arkiv: brandförsäkringshandlingar
- Ljusdalsbygdens museum (LjM):
 Hälsingegårdar och allmogemåleri: Dokumentation av utställning 2010. *Hindriks-Olle, en ädelmålare*. Ett bildspel av Anders Assis och Åke Palm, 2010
 Harald Grundells arkiv: etnologiska uppteckningar från år 1929
 Anders Assis arkiv: digitalt bildarkiv över allmogemåleri, arbetsmaterial
 Kerstin Sinhas arkiv: Bilder och handlingar rörande allmogemåleri 1986–2001
- Nordiska museets arkiv (NMA):
 EU 8487. Uppteckningar av Maja Eriksson år 1934
 EU 860. Uppteckningar samt fotografier av Harald Grundell år 1929
- Tryckta källor*
 Andersson, Leif 1987: Kring en folklig mansdräkt från Färila. *Hälsingerunor*.
 Andersson, Maj-Britt 1993: Bild på bondevägg. Ädelt måleri i nordvästra Hälsingland. *Hälsingerunor*.
 Andersson, Maj-Britt 1994: Anders Ädel – en 1800-talsmålare. *Valör* nr 1.

- Andersson, Maj-Britt 1996: Kristoffers och Anders Ädel. *Hälsingerunor*.
- Andersson, Maj-Britt 2000: *Allmogemålaren Anders Ädel*. Diss. Uppsala universitet. Prisma: Stockholm.
- Assis, Anders 2013: Anders Ädel och målerierna. *Museivännen 2013:1*.
- Assis, Anders 2014: Mats, Anders och Järvsömolnen. *Ljusdalsbygdens museum: Ljusdal*.
- Assis, Anders 2016: Att spåra en okänd målare. *Museivännen 2016:1*.
- Assis, Anders 2017: Jon-Pers i Nore. Nytt ljus över äldermåleriet. *Museivännen 2017:1*.
- Assis, Anders, Broström Ingela & Nylander Lars 2011: *Rumsdekorationer i Hälsingland: Sammanställning av kunskapsläget*.
- Brännberg, Gudrun 2007: *Målare i Medelpad 1700–1890*. Mjölby: Atremi.
- Eastaugh, Nicholas, Walsh, Valentine, Chaplin, Tracey and Siddall, Ruth (eds.) 2008: *Pigment compendium: a dictionary and optical microscopy of historical pigments*. New ed. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Karlsdotter Lyckman, Kerstin 2005: *Historiska oljefärger i arkitektur och restaurering*. Diss. Stockholms universitet. Vara: Färgarkeologens förlag.
- Knutsson, Johan 2001: *Folkliga möbler: tradition och egenart. En stilanalytisk studie av renässans- och barockdrag i den svenska folkliga möbelkonsten*. Diss. Stockholm: Univ. Nordiska museets förlag.
- Knutsson, Johan 2005: Experiment, konnässörskap och kulturhistorisk kontext. I: Svensson, Birgitta (red.): *Föremål för forskning*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Knutsson, Johan 2006: *Folkkonsten i museernas värld – och böndernas*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Larsson, Bengt 2013: Hur värderades Anders Ädels måleri. *Museivännen 2013:1*.
- Lyckman Gevert, Kerstin 2016: Målarmästarens längtan. *Byggnadskultur* 1:16, s. 12–17.
- Nationalencyklopedin*.1998. NE [Elektronisk resurs]. Höganäs, Bra Böcker: 6 CD-ROM.
- Nylander, Lars 2008: *Albert Blombergsson: Liv och konst*. Hudiksvall: Helsingiana.
- Nyström Ingalill 2012: *Bonadsmåleri under lupp: Spektroskopiska analyser av färg och teknik i Sydsvenska bonadsmålningar 1700–1870*. Diss. Studies in Conservation 29. Acta Universitatis Gothoburgensis: Göteborg.
- Nyström, Ingalill, Thomas, Jacob, Knutsson, Johan, Palmsköld, Anneli, Thureson, Kaj and Assis, Anders 2016: Forensic Art History: The Anders Ädel Pigment Dispute 1839–1841. *Book of abstract*. In Art conference 21–25 March 2016 Gent, Belgium.
- Persson, Carl 1946: Ljusdalskonstnärer i forna dagar. *Ljusdalsposten* 22/2 1946.
- Post-och inrikestidningar*. 1832. Importförteckning.
- Riello, Giorgio 2009: Things that shape history. Material culture and historical narratives. I: Harvey, Karen (red.): *History and Material Culture: A student's guide to approaching alternative sources*. London: Routledge.
- Stijnman Ad, Clarke Mark 2004: "A.T.S.R. Art Technological Source Research." <http://www.clericus.org/atrs/>
- Svensson, Ingemar, Mickelsson, Hilding 1968: *Hälsingemålningar*. Stockholm: LT.
- Thomas, Jacob 2006: *Bonader on paper: a chemical and cultural characterisation*. Museion Department: 66. Göteborg.
- Tronner, Kate (red.) 2003: *Nils Månsson Mandelgrens färgämnessamling. Dokumentation och analysresultat*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Kungliga Konsthögskolan.
- Tronner Kate 2006: *Slutrapport för FoU-projektet Undersökning av en unik färgprovssamling på Kungl. Konsthögskolan. Dokumentation, analys och sammanfattning*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

SUMMARY
The Ädel Painting Dispute 1839–1841
Forensic Analyses of a Historic Case

This article is about a 19th century dispute concerning thirty pieces of decorated furniture painted by the painter Anders Erik Ädel (1809–1888) from Ljusdal, Hälsingland. In 1839, Ädel accused his client, the farmer Erik Olofsson, in court for having paid too little for the objects he had painted. He had used more pigments than those for which he had been paid. Through this study we demonstrate how multidisciplinary collaboration between humanities and sciences can contribute to deeper knowledge and new interpretations. The analyses of the judicial protocols found were supplemented by scientific analyses. The judicial protocols give an insight into what pigments and binders Ädel had access to, and when combined with the scientific analyses this information give historic evidence of the artist's

materials and painting technique. The material also gives insight to the relation between a painter and a costumer at the time, and how they interacted. The article begins with a background description of the dispute. The case described in the historic source material have been interpreted and supplemented with explanatory and contextualising tasks. In conclusion, the two substudies are discussed and how a multidisciplinary approach like ATSR, Art Technological Source Research, can contribute to increase knowledge of artists and artistic practice.

Keywords: folk art, crossdisciplinary, ATSR, source research, art technology, scientific analysis, pigments, binders, Hälsingland